

T Á R C Z A.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A hadtudományi bizottság évváró ülését december 12-én tartotta meg.

Az ülés tárgyaiból kiemelendők a következők:

A bizottság a jövő évben megindítandó «Egyetemes Magyar Hadtörténelmi Könyvtár» című gyűjtemény számára az 1866-ik évi osztrák-porosz és osztrák-olasz hadjáratok megírására nézve a múlt évfolyam IV-ik füzetében közölt fölhívást bocsátotta ki. E fölhívásra 5 ajánlat érkezett be, melyek az ülésen bírálat alá vétetvén, a bizottság *Balás György* honvéd százados Ludovika Akadémiai tanár, a «Ludovika Akadémia Közlönye» szerkesztője és *Szécsi Mór*, a honvédelmi ministerium I. Ügycsoportjába beosztott honvéd százados ajánlatát fogadta el, előbbi az osztrák-porosz, utóbbit az osztrák-olasz hadjárat megírásával bízván meg.

A hadjáratok leírásai a folyó év november 1-éig készülnek el és az Akadémia által fognak kiadatni.

Az előadó előterjesztette ezután a bizottság évi jelentését annak működéséről, az 1889-ik évi dotatió fölhasználásáról, a jövő évi munkásság tervrajzával és a jövő évi költségvetéssel együtt.

A jelentésben foglalt adatok a korábbi füzetekben tett közléseinkből ugyan nagyobbára ismeretesek, a nyilvánosság érdekében mégis szükségesnek tartjuk a következők fölemlítését:

A bizottság folyóirata, a «*Hadtörténelmi Közlemények*», a második évben is hasonló, sőt nagyobb pártolásban részesült, mint megjelenése évében. Előfizetőinek száma 500 volt. Első helyen áll a *honvédelmi minister úr Ó Nagyméltósága*, ki mint a magyar katonai irodalom hiva-

tott és nagylelkű pártfogója, a folyóiratból, mint a múlt évben, ezúttal is 100 példányt rendelt meg, melyek a honvéd csapatparancsnokságoknak és csapatkönyvtáraknak küldettek meg; a polgári történetkedvelők és előfizető iskolák száma 80 volt, míg a többi 320 a magyar honvédség hazafias tisztikarára esik.

Az Akadémia a folyóirat kiadási költségeihez 1500 forinttal járult, mely összegből 1300 forint írói tiszteletdíjak fejében fizettetett ki. A nyomtatási költségek az előfizetési díjakból fedeztettek, valamint a hadtörténelmi pályakérdés 20 arany pályadíja is.

Zrínyi Miklós hadtudományi munkáinak kiadása, a megbízott előadó túlságos elfoglaltsága miatt, az 1890-ik év őszére kellett hogy halasztassék.

A *«Hadtörténelmi Múzeum»* ügye a megvalósuláshoz közeledik, a mennyiben az eszmét úgy a vallás- és közoktatásügyi minister úr ó Nagyméltósága, mint az állandó múzeumi bizottság is elfogadta, sőt a kezdeményezésre a közoktatásügyi költségvetésbe már egy bizonyos összeg föl is vétetett.

Az előadó végre jelentést tett a folyóirat ügyeiről, melylyel kapcsolatban az elnök bemutatta néhány *bécsi, berlini és párisi* folyóiratnak a *«Hadtörténelmi Közlemények»*-ről hozott kedvező bírálatát.

Vége elhatározottatott, hogy a folyóirat áprilisban megjelenő II-ik füzeté *Mátyás király* halálának négy százados évfordulóját megünneplendő, a király halála napján, ápril 6-án jelenjen meg s megfelelő alkalmi közleményeket tartalmazzon.

Értesítés.

A *«Hadtörténelmi Közlemények» 1889-ik évi második évfolyamából az I. és II. füzet teljesen kifogyott* s a kiadóhivatal a hozzá beérkezett számos utólagos megrendelésnek, sajnálatára, eleget nem tehet; a megrendeléseket azonban előjegyzésbe vette s a mennyiben a könyvvárusi forgalomból még példányok visszaérkeznek, a megrendeléseknek később a lehetőséghez képest megfelel.

Az *1888-ik évi első évfolyamból* még elegendő számú teljes példánnyal szolgálhatunk.

A *«Hadtörténelmi Közlemények» kiadóhivatala.*
(Budapest IV. Egyetem-útca 4, szám. Franklin-Társulat.)

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

II. Rákóczi Ferencz hadi utasítása gr. Forgách Simon tábornok számára.¹⁾ 1706. «Order Méltóságos Gróff Forgács Simon Úrnak. — Méltóságos Gróff Ghymessi Forgács Simon Mezei Generális-Mareschallusunk, kedves Úri Atyánkfjának ezen orderünk által intimáltatik. Hadakozásinknak eleitől fogvást legnagyobb hasznát tapasztalván az ellenség ellen gyakorlott és formális corpusok által folytatott operációknak, mellyekre mostani alkalmatossággal is Esztergom várának az ellenségtől való megszállása (ostroma) annál nagyobb ösztönt adván: az reguláris corpusunk között Kglmednek commendója alá újonnan is maga, (Győri-) Nagy János, Saszán (Chassant), Roth (György) és Fodor László (3 dragonyos és 2 gyalog) ezerei a végre rendeltetnek, Ocskay (László), Bezzegh (Imre), Balogh István, Petrőczy (István), Thúrőczy (Gáspár), Sennyey Pongrácz (e két utóbbi gyalog) lovas és gyalog mezei hadainkkal együtt, — hogy az ittlévőkkel (közülök) útját egyenesen Szered felé vevén, prævie oly dispositiókat tegyen, hogy magát az feljebbnevezett ezerekkel, — azokon kívül tudniillik, az kik addig is morvai vigyázásra szükségesnek találatnak lenni, — Bazínnál conjungálván, (Érsek-) Újvárban is általmeneteli alkalmatosságával az otlévő artilleriánk Vice-Colonellusa (De Rivière) által oly dispositiót tegyen, hogy az pozsonyi operációkra rendeltetett hat darab ágyú és három (bombavető-) mozsár ugyanazon üdöre minden munitiókkal együtt az feljebbemlített helyre érkezhessenek, az morvai operatiók színe és prætextusa alatt. Mellyeknek odaérkezése után hadaival és artilleriával jó dispositiókkal megindulván Kglmed, maga hírével (= meglepőleg) útját Pozsony felé úgy vegye, hogy azon éjtszaka az hostátot (külvárost) megostromoltatván, az várost is megbombardírozassa; és mivel az feljebbemlített artilleriánk Vice-Colonellusának azon város és vár csínyjáról teljes informatiója vagyon: ezen operatiót is bizvást opiniója szerint folytathatja Kglmed, kiváltképpen való reflexiót tévén az vár ellen tehető irruptióra is, mellyet ugyanazon ingenieur, rabsága alkalmatosságával observált, és practicabilisnek lenni állítja, — melléje rendelvén annyiszámú válogatott hadat, az mennyit szükségesnek ítélni.

¹⁾ Ez azon még mind a mai napig közzé nem tett nevezetes hadi rendelet, melynek Esztergom vára bukását maga után vont meg nem tartása miatt a fejedelem Forgáchot *négy évi várfogsággal* sújtotta. (L. *Rákóczi Emlékiratai*, V-dik kiadás, 190—191. és 196—197. ll.)

Hogyha pedig ezen operatió által az várost kezünkben ejthetné és hadainknak az vár ágyúitól securitása lehetne: az hídat ugyanazon alkalmatossággal magáévá tévén, azon legyen Kglmed, hogy az várost is manuteneálhassa és az Dunán túl való földdel bátorságos communicatiót szerezhessen.

Az hadakozásnak szokott változása által mindazonáltal, hogyha ezen operatióknak kívánt successusa nem lehetne: az bombardírozás után útját hadaival és operatióit oly erővel folytassa Austria ellen, hogy ha lehetséges léssen, az bécsi hidakig penetráljon, és bent subsistáljon is, az ellenség faluiból magának sustentatiót szerezvén, és oly helyeket praesideáltasson, az melynek malmai által maga hadainak Kglmed prófontházat erigálhasson; és hajókat nyervén, az Duna túlsó részére is — ámbár apró porták (portyázó csapatok) által is — Bécs elein lármáztathasson.

Hogyha mindazáltal ezen dispositiók véghez nem mehetvén, az hadakkal arról az részről nem subsistálhatna Kglmed: operatióit jobbkézre, az Táya vize felé fordítsa, és ha csak lehetséges, mentül mélyebben Morvában bemenvén, arra czélozzon, hogy visszajövele az száraz Morván lehessen; az hol is Trencsín várossa ellen hasonló operatiót, mint Pozsony ellen, tehet.

De mindezen projectumokból semmi oly bizonyos effectusokat nem ígérhetvén magunknak: Kglmed operatióit legfőképpen az üdökhöz és alkalmatossághoz szabván, s Kglmed hadi experientiáitól ezekhez hasonlókat remélnvén, — mindeneket leginkább arra és Hazájához való kötelességére és szeretetire bízunk.

Ezen operatiókra menendő hadaknak az nyugodalom felettébb is szükséges lévén pedig, mivel úgy is azokat erős marschokkal erőltetni nem fogja: maga Kglmed előremenvén Újvárbán és Senthére (Sempte), Balogh István által az csalóközi és Dunán által való correspondentiákat Kglmed oly móddal állítsa helyben, hogy, ha másként nem lehet, az leszedett malmok hajóin is Somogyi Ferencz hadát (csallóközi huszárezred) általköltöztettesse, — Kglmed aztat mindaddig Csalóközben hagyván, az meddig notabilis szüksége reá nem léssen.

Mindezek felett mindazáltal legszükségesebb lévén az földnépének országunkban való conservatiója: mind marschaiban, mind az Hegyen (a Kis-Kárpátokon) túl való subsistentiája alkalmatosságával mentül jobb disciplinát tartván, aztat ügyünktől el ne idegenítse, hanem inkább az tiszteken teendő példáival úgy protegálja, hogy az sok panaszok által Magunknak is sok kedvetlenségekre ösztönt ne adjon.

Úgy minden operatióknak csaknem lelke lévén az szüntelen correspondentia: aztat Kglmed mind Esztergam felé (Esterházy) Antal

úrral oly rendbe hozza, mind Velünk postai alkalmatossággal úgy folytassa, hogy az következő operatiókról szükséges dispositióinkat, ha szintén innen eltávoznánk is, vehesse. — Datum in castris nostris ad Párkány positis, die 30. 7-bris 1706.»

(Egykorú másolata Rákóczi udv. cancelláriájának a b. Jeszenák-féle gyűjteményben őrzött, még kiadatlan, 1706-ik évi protocollumában.)

Közli: *Thaly Kálmán.*

Zistersdorf bevétele a kurucz hadak által 1706 október 17-én. A lefolyt év nyarán a Morva mellékén, Ebenthal, Dürnkrot és Zistersdorf tájékán időzvé, bár elmém inkább az e vidéken lefolyt világtörténelmi jelentőségű kún harcokkal foglalkozott, mint a kurucz hadak betöréseivel, még is — egész véletlenül — egy a kurucz betörések idejére vonatkozó egykorú följegyzésre akadtam, melyben egy uradalmi tisztviselő, mint egykorú szemtanú a Zistersdorf bevételeire vonatkozó körülményeket meglepő közvetlenséggel adja elő.

Reményem miszerint Thaly Kálmán tisztelt barátom nem veszi rossz néven, ha az általa oly kitűnő sikerrel mívelt történelmi térre lépek s rövid néhány sorban az itt akkor élt lakosság nézeteit, érzelmeit híven tolmácsoló írat kivonatát közlöm. A háború minden vidékre nehéz napokat hoz, s hogy a nép a csapásokat panasz és jajszó nélkül viselje, majd elképzelhetetlen.

Zistersdorf város még a középkorban alapított s okiratokból 1160 óta ismeretes. Lakosai nagyobbára szőlőműveléssel és marhatenyésszéssel foglalkoznak. 1683-ban a város fölégettetett, de a jómódban élő polgárság e vésznapokról már rég megfeledkezett, midőn a mult század elején ismét harcok színhelyévé vált.

A lakosság biztosságérzetét növelte a bár csekély helyőrséggel ellátott, de jól felszerelt Althan-féle grófi kastély, mely a város végén állt s ez az oka, hogy a város félig megtelt árkokkal környezett falainak romladozó állapotán senki sem aggódott. Pedig a város ugyancsak veszélyes szomszédságban volt a Morvához és a magyar határhoz, honnét a fölkelők csapatai gyakran átszaptak Ausztriába; e mellett közelében volt még ama sánczvonala, mely Morvaországból egész Styriáig húzódtott, de oltalmat nem nyújtott s az Idunsbeugen (most Jedenspeugen) váracsa, mely a kurucz háború idején gyakran volt küzdelem tárgya.

A város egyébiránt maga is 200 fegyveres polgárt állíthatott harcba s számított azonkívül a szomszédság osztrák fölkelő csapataira is, mi annál inkább elégségesnek látszott, mivel a kuruczok csak csekély erővel s rövid időre szoktak átszaptani.

1706 október 15-én Malaczkán egy 12,000 főnyi kurucz sereg gyűlekezett; parancsnoka a híres gróf Forgách Simon volt. A sereg mintegy 6000 fő gyalogságból s ugyanannyi lovasságból állott, 10 nehéz löveggel s néhány mozsárral.¹⁾ A sereg kíséretében 500 paraszt is volt, kik hátukon 2—2, kötelekkel összefűzött, rőzseköteget vittek.

A sereg október 16-án indult meg s a Morva folyón Dürnkrot és Jedenspeugen közt átgázolt; csak két paraszt és egy kocsiló fulladt a vízbe; egyéb baj nem történt. Midőn az átkelés megtörtént, 3 huszárszázad a sánctvonálnak tartott s az árokhoz érve, pisztolyát mindegyik kilötte s a háta mögött levő rőzseköteget az árokba lökte. Ily módon az árok két helyen is elegendőleg kitöltetvén, a huszárok a sáncon áthatoltak s a csekély számú védőt elűzték. Erre a többi csapatok is átkeltek.

Miután a sáncon az egész sereg áthatott, két hadra oszlott. Az egyik Jedenspeugennek tartott s Sirndorfban 60 akó mustot elfogyasztván, 8 fualt, s az osztrák fölkelő had sátrait fölgújtotta, a parasztokat pedig, kik mutatkoztak, lekaszabolta; szóval gyilkos módon garázdálkodott.

A sereg zöme, Forgách és Ocskay alatt — mintegy 8000 fő — Zistersdorfnak tartott, hova este megérkezven, egy német trombitás által a város föladását követelte. De a polgárok, egy Bartel ezredbeli százados által vezetve, a kapukat ganéjjal hirtelenében eltorlaszolták, a falakat megszállták s azokra néhány szakálás-puskát is állítottak; így a védelemre előkészülvén, a trombitást agyonlövessel fenyegetve elutasíták.

Október 16-án, vasárnap, reggel a városka szorult helyzetbe jött, különösen mivel a 6 mozsár bombákat és tüzes golyókat röpített a városba és igen sok kárt okozott, továbbá mivel a «talpas»-ok²⁾ sátraik elé kivonulva már nyugtalanul várták a rohamra szóló jeladást.

Legelőször az iskolaház fogott tüzet, mely a szalmatetőkön terjedve, csakhamar egy egész ház-sort lángba borított. Erre az ellenfél a szőlőkől nagy kiabálással a falaknak rontván, egy részök az árkokba ugrott s a lőréséken lőtt be, más részök az árok széléről tűzharcot kezdett a védőkkel. De a polgárok vitézül tartották magukat s bár némelyiknek már a ruhája is égett, egynek pedig öve szétlövetett, a falakról, hova a löszert az asszonyok hordták, nem tágitottak.

De ez alatt a talpasok a falban rést törtek s a ganéjt a kapuktól eltávolították, mire az ellenfél három helyen is betörve, rettentő dühösen a dragonyosokra és a polgárokra támadt s rövid idő alatt a város ura lón. Erre a dragonyosok és a fegyveres parasztok a kastélyba menekül-

¹⁾ A fentebbi, Thaly által közölt, okmány szerint 6 ágyú és 3 mozsár.

²⁾ Talpasok = gyalogság; kuruczvilágbeli gúnynév. Szerk.

tek, míg a polgárok az asszonyokkal és gyermekekkel az égő házakat elhagyva, a piacon gyülekeztek.

Miután a huszárok, de még inkább a talpasok eddig mindenkit fölkoncizoltak, a francziskánus barátok zászlókkal és kereszttel a kolostor bejárata előtt állottak föl s a legelőször betört Ocskay előtt kegyelemért esdekeltek; ekkor a tüzelés kissé megszűnt s a barátok életének kímélése megígértetett, ha pénzt teremtenek elő.

Ámde az összeg, melyet a barátok összehoztak igen kevésnek találtatott s így a zárdát a huszárok megszállották, a misemondó ruhákat és zászlókat széttépték, a kelyheket és ezüstneműeket elrabolták, a szent ostyákat szétszórták; valóban barbár módon dúltak, sőt egy öreg embert a guárdián lábai előtt lelőttek, kifosztottak s meztelen testét ott hagyták.

A dúlás az egész városban, hova csak a tűz miatt hozzáférni lehetett, mindenütt folyt; az emberek agyonverettek, ajtók és ablakok betörttek, az ágyak szétszaggattak, hogy az ágytollak a levegőben röpködtek; a pinczékben a bort, ha meg nem itták kifolyatták s a dúlás után két talpas a borba fulladva a pinczékben találtatott.

Ez idő alatt Ocskay erős csapattal a kastély elé ment; néhány talpas a hídra lépett s a felvonóig jutott, de a karabély és puskatűz őket háromszor is visszaűzte, míg végre egyikök a felvonó híd köteleit elvágta; ekkor a huszárok a hídon át a kastélyba vágattak.

Egy huszár-százados «Béke! Béke!» kiáltással a tüzelést megszüntette.

Ocskay bevonult a kastélyba s írószereket s bort kérve, a grófi lakosztályba ment. A helyőrség kedvező megadási föltételeket remélt; de egyszerre Ocskay meggondolván magát kijelenté, hogy «itt már az alkudozás ideje elmúlt», s a várőrséget lefegyvereztetvén, valamennyit hadifoglykép Forgách táborába kísértette.

Az emberek, férfiak nők és gyermekek, kik még a kastély udvarán és a piacon maradtak, Forgách egy jelére mindannyian fölkoncizoltattak.¹⁾

A kuruczok ezután kivonultak a városból, s a kastély jól fölszerelt szakálas-puskáit — csodálkozásra — visszahagyták. Mivel azonban a szállókön levő táborban még több száz fogoly őriztetett, a guárdián bátor elhatározással összes papjaival Forgách elé járult s azok életéért könyörgött; Forgách erre intett a «buzogánnyal» s a kérelem teljesítve lón.

Midőn a guárdián a megszorodott népeknek szabadulásukat kihirdette, Forgách — ki időközben több főtiszttel beszélt — visszainté őt, mondván: «Mi pater, false intellexisti; viri mei, foeminæ et liberi

¹⁾ Ez egy kissé valószínűtlen; de ha megtörtént, oka bizonyosan az volt, hogy a parasztek a csapatra lőttek.

tui.»¹⁾ A guárdián hiába könyörgött újra s végre 400 nővel és gyermekkel a városba visszatért.

Ezek után a kuruczok sátraikat fölszedték, az ágyúkat és kocsikat befogták s a foglyokat a kocsikhoz és lovakhoz kötvén, az egész tábor Dürnkrot felé vonúlt. A menet alatt a foglyok kifosztattak s egy helyen leölettek (?)

Szörnyű dolgokat míveltek a kuruczok a városban, különösen a talpasok; a huszárok, kik nagyobbára magyarok, kíméletesebbek voltak. A talpasok és hajdúk kis gyermekeket összetiportak, a falhoz vertek, vagy a lángokba vetettek; 10—12 éves leányokat megbecstelenítettek, terhes asszonyokat szétvagdaltak; legkegyetlenebbek voltak azonban azon férfiak ellen, kiknél fegyver volt. A borbély jelentése szerint 14 olyan volt, kik összesen 122 sebből vérzetek. A mezítelen hullák csoportosan egy gödörbe temetettek; a város csupa vér, nincs ház, melyet a tűz meg ne fogott volna.

A megölt dragonyosok, polgárok és parasztok száma 600-ra mehetett. A polgárság majd kivezett; csak a polgármester, a kórház-*atya* és a gondnok járnak az utcán, kik egy földüregbe bújva menték meg életüket. A zárdában szintén minden össze volt zúzva s alig maradt egy kép, egy oltár egész, mely előtt imádkozhattak volna.

Október 18-án a sereg gazdag zsákmánnyal visszatért s a marhák és disznók azon részét mely vízbe menni nem akart, levágva vitte el.

Az uradalom parasztjai közül csak egy sebesült meg, a többi egy ép házban meghúzódva megmenekült. Irnokunk szintén sebet kapott a térde alatt.

Ha még több szakálás-puskát és ólmot kapunk, hiszem, hogy kastélyunkért a jövőben nem kell félnünk; a dragonyos zászlótartó, ki most itt van, azt állítja, hogy 50 lovasával 1000 kuruczról sem fél (!)

Én még 1000 vagy 2000 czölöpöt tétettem az árkokba s egy paraszt-járórt küldtem Zistersdorf felé, a dolgok kikémlelése végett... E szavakkal a följegyzés katonailag érdekesrésze véget ér.²⁾ *Gömöry.*

¹⁾ «Atyám, rosszul értettél meg; a férfiak az anyémekek, a nők és a gyermekek a tieid.»

²⁾ Az előadott esemény némely részét már Thaly előbbi okmánya helyreigazítja. A többiekre — különösen a kegyetlenségekre — Forgách Simonnak gr. Széhenyi Pál érsekhez intézett, kétségtelenül a Zistersdorfi eseményekre vonatkozó és Sassyn 1706 október 23-dikán kelt levele felel meg, melyben Forgách összehasonlítja ez eseményt Stahrenberg, Rabutin s más császári vezérek cselekedeteivel, Miskolcz, Szikszó stb. földulásával s levonja a következtetéseket. Lásd Miller F. Epistotarium stb. 205-dik levél.

Hadi szabályzat Bocskay István fejedelemsége idejéből. ¹⁾ »Statut. et ordin. Regni Hungariae Militibus et Exercitibus, data et instituta disciplina Cassoriensis Anno Domini 1606. Mivel hogy ez ideig, mióta az Isten az hadakozást az ő nevének tisztességére és szegény hazánknek szabadságának helyében s zokására támasztotta, az hadaknak sok külömb külső forgandó állapottya miatt semmi jó rend az hadakozó népek között nem lehetett, kihez képest sem Ő Felségének, sem utánna való Generálisoknak és kapitányoknak módgyok és authoritások nem lehetett, sem a vitézlő népek rendtartásában, sem az dolgoknak lecsendesítésében, kik miatt az sok halhatatlan panaszok mind Ő Felségét szüntelen érték, mind pedig az kapitányokat immár mostan látva hagyván és semmivé tevén minden ez előtt tett végzéseket és mód nélkül való rendtartásokat, hogy ennek utánna mindenek jól módgyával és rendtartással legyenek, tetszett Ő Felségének és az országnak, és az vitézeknek közönségesképen, hogy ezután az hadakozó vitézek között, ilyen rendtartás legyen mint az rendszerint következik:

I. Először legelsőben, hogy az Isten szerencsénket hadainkban megadgya és az kapitányok mindenképen azon legyenek, hogy Istennek dicsősége naponként közöttünk nevedkedgyék, minden seregekben prädicatiot tartsanak és az kapitányok az undok szitkokat és káromkodásokat az vitézek között megtiltsanak és ha valamelyik az tilalom ellen vétkezik és cselekedik az kapitány megbüntesse és jó példát adgyon nekik.

II. Hogy az lovas hadnak az ő regulája rendtartása ez, hogy az lovas kapitány legfellyeb ött száz lóval lehessen, és a kapitány fellyebb való hadnagyot száz lovasnál ne tartson alatta és mind az kapitánynak, mind pedig az hadnagyoknak az alatta való vitézeknek számok és nevek rendszerint felírva legyen.

III. Az kapitánynak gongya legyen reá, hogy sok számú lovon való vitézeket maga számára ne tartson és magának fellyebb való szeri 16 lovasnak ne legyen, az hadnagyoknak szerekben, 6 lovas vitéz legyen, az fő-fő legények két vagy három lóval legyenek rendszerint jó szerrel.

IV. Kapitányt az fejedelem válaszon, és az hites legyen eő Felségének és az országnak, zászlótt az fejedelem adgyon; az alatta való hadnagyokat az fejedelem confirmálja és ő Felségének azok is hittel kötelesek legyenek, mind pedig az országnak, zászlótt pedig nekik ő Felsége rendelleyen és adgyon.

¹⁾ Négyesi Szepesi Pál erdélyi fejedelmi tábornok másolatai. A Széchenyi országos könyvtárnak szentelék Mártonffy Károly és Lajos, 1855 február 17-én. Nemzeti Muzeum, kéziratok. 411. Quart. hung.

V. A zászlóhoz és kapitányhoz az hadnagy és vitézlő rend hittel legyen köteles és valaki kapitánnya híre nélkül zászlóját elhadgya, tisztességét, fejét vetesse el érette és vagy hadnagy vagy főlegény ne menjen messze az maga szükségében, csak még házához is, kapitánnya híre nélkül.

VI. Egyik kapitány és hadnagy, az másik kapitányság és hadnagyság alatt lévő vitézt az előtte járó híre nélkül és akarattya nélkül alája ne fogadgya ; ha pedig ezt az kapitány akar hadnagy az más zászló alatt lévő vitézt befogadná seregében mód nélkül, az féle kapitány vagy hadnagy tisztét elveszeje és becsületi ne legyen.

Az ki magát zászlója híre nélkül kapitánnyá vagy hadnagygyá teszi, eő Felsege akarattya, hogy az Generális olly kapitányt vagy hadnagyot felakasztassa ; az városoknak, faluknak szabadon lehessen és megbüntessék.

Aki vagy kapitánnyát, vagy hadnagyát szidalommal vagy illetlen szóval illeti, affélét három pálczával megverik. Valaki kapitányához vagy hadnagyához fegyvert vont vagy megsebesíti vagy megöli, fejével éri meg.¹⁾

Item az kapitányoknak gongyok legyen arra, hogy helyben törvénnel, mezőben pedig bottal bírjanak az alattok valókkal. Urnak nemes embernek, papoknak, scholáknak házokra ne szállyanak az ki megpróbálja, a fejével éri meg. Az Magyarországnak törvénye szerint az, ki az malmot elvagdálná, az kezét vágják érette, mivel hogy közönséges jóra való. Az malomban valókat is, ha ki megbántaná, megbüntettessék érette.

Az jobbágyoknak lovát, barmát akármi ingó-bingó jószágát akár mi legyen az, senki el ne vegye, valaki pedig ezt által hágja, tartozzék az kapitánnya visszaadni, az marhát és ő magát afféle cselekedetért erősen megvasalni ; ha pedig az kapitány meg nem míveli, elveszeje tisztességét, ha pedig az marhát eladta volna, elégicse meg az szegény embert.

Élés fellyét annak azt kit maga és lova megeszi eladni vagy házához hordani, vagy maga hasznára fordítani az árát, ne merészellye senki ; valaki szentegyházat tör, vagy sírokat, az fejével éri meg. Item az kik az szegény embert sarczoltatják, égetik, sütik és kínozzák, pénzt kérnek, rajtok vesznek, afféléket megveresse, vagy törvény szerint megbüntesse és az hadbúl kiűzesse az kapitány.

VII. Az kik erővel szűzeket törnek, asszonyi állatokat erővel aka-

¹⁾ T. i. fővesztéssel büntetendő. Nyelvtörténeti szótár. 658.

rattyok ellen rontnak, fejekkek érik meg. Item az kik megtolvajolnak valakit, úton vagy házán, az kapitány tiszti vesztése alatt, mint afféle tolvajt megölesse; ha nem mívelné ő Felsége büntesse az kapitányt törvény szerint.

VIII. Akik felvernek afféle élést vagy egyéb marhát, a mellyet vagy fejedelmnek, vagy urakk, vagy kapitányokk vagy országgyűlésére, vagy táborba vagy egyebűvé kimennek, fejekkel érik meg.

IX. Valaki bányákat, utakat, élés hordókat, harminczadosokat és országnak egyéb jövedelmit, kibűl az vitézlő népek fizetése járna, megháborítana, fejével érje meg.

X. Ha valaki a póstákat kik eő Felségétűl vagy országtul közönséges jókban, dolgokban jönnek s mennek, megháborítana, minden kegyelem nélkül megölettesék, mert azok közönséges ország dolgában járnak, sőt inkább azoknak minden rendbeliek segítséggel legyenek, hogy hamarabb járhasanak.

XI. Ezen kívűl is ha valami mód nélkűl való dolgok esnek az vitézek között, az kapitányok az ő magok becsületiért el ne szenvedgyék.

Datum in libera nostra civitate Cassoviensi die 7-gesima mensis aprilis 1606. — Stephanus Illésházi, Thomas Nádasi, Valentinus Druget de Homonna, Georgius Szélcsi, Paulus Nyári, Georgius Várkonyi, Michael Csáki, Ludovicus Rákóczi, Sebastianus Thökölyi, Franciscus Rédei, Georgius Druget de Homonna, Johannes Desőphi, Michael Czobor, Michael Dengelegi, Sigismundus Balassa, Georgius Somodi, Christophorus Thurzo.

E szabályzat egyike a legrégibb s legérdekesebb katonai okíratoknak, melynek értékét növeli azon körülmény, hogy a kor legkiválóbb magyar főurai s hadvezérei által aláíratván, az *egész magyar had számára* általánosan kötelező erejűnek kell tartanunk.

Gróf Nádasdy Ferencz tábornagy kegyvesztéséhez.

Gróf Nádasdy Ferencz tábornagy a leutheni csata elvesztése után a hadsereg-parancsnokkal, Lothringeni Károly herczeggel együtt kegyvesztett lőn s bár az osztrák-magyar hadtörténelemnek Nádasdy, mint lovas vezér, a legkitűnőbb alakja, a háború folyamán alkalmazást többé nem nyert. Hogy Nádasdy a mellőztetést, az ellenkezőt tanúsító külső magatartás daczára, nehezen viselte, erről a következő levél¹⁾ tanúskodik:

Varasd, 1759 julius 13-án. Méltóságghos gróff és Titok Tanács kedves Urambátyám! Pestrűl hozzám bocsáítani méltóztatott Attyafiságghos levelét Méltóságghos Uram Bátyámnak tellyes tisztelettel vévén, meg köll engednem keservesen esik kinek-kinek, aki magát minden alkalmas-

¹⁾ Eredetije a gróf Nádasdy-levéltárban. Levelezések B. 100.

ságokban érdemesíteni igyekezik és érdemeit nyilván mutatva, ezeknek nemcsak jutalmát nem nyerheti, de még másoktól magát megelőztetni, nekie köll tapasztalni. De illetén volt mind régenten, mind most is világ folyamattya. Meg (ne) ütközzön azért ezen Méltóságos Uram Bátyám akinek azon kívül is illetén fordulások jól tudva vannak. Azokat az üdöket érzük, mellyekben ha valaha most valóban stoikusok példáját követnünk kölletik és illetén udvari epét inkább elménkből kivetni, hogy sem azért magunkat epeszteti. Jön ismét ollyas üdö, hogy az érdemesekre is leszen reflexio. (Következik értesítés, hogy az ajánlott egységet egyelőre, a szükséges praecautio miatt s mig jobban nem informáltatik, el nem fogadhatja). Befejezés: Igaz szívvél való Eötcse, gróf Nádasdy Ferencz.

Huszárok diadalmus utóvédharcza. Az olaszorsági osztrák hadsereg visszavonulását a Tagliamento vonalától 1805 november 13-án Gonarzo, Palmanova és Cormons felé folytatta. *Kákonyi* százados az 5-ik (akkor Ott) huszár-ezred egy századával Gonarzonál visszamaradva az utóvédet képezte, s az ellenség közeledési vonalán *Borhy* tizedessel egy járórt állított fel.

Egyszerre megjelent az ellenség, még pedig egy 800 lovasból álló dandár Merlin tábornok által vezetve. A francia elővéd *Borhy* járórét megpillantva, feléje tartott: de *Borhy* huszárai gyorsabbak voltak s a legközelebbi pillanatban az elővédet vezető százados holtan bukott le lováról; a huszárok nehezen tarthatták már magukat, midőn végre *Kákonyi* is megjelent, összesen már csak 65 lovast számláló századával. A francia elővéd ugyan visszafordult, de a következő perczben már az egész dandár föltűnt az országúton.

Kákonyi most 4 szakaszát sakk alakban fölállítva, az elsővel azonnal rohamra indult; e rohamot a második, majd a többiek rohama követte, s a huszár-század a tizenötszörte erősebb ellenségre *tizenegy rohamot* intézett. Az utolsó rohamnál *Püspöky* második százados a francia lovas tömeg oldalába került s ott oly zavart idézett elő, hogy a francziák közül számosan a lóról leugorva, az árokban kerestek menedéket. Sebesültek és halottak födték ezután az utat, s a huszárok, miután 9 tisztet, 53 legényt és 300 lovat elfogtak, alig üldözve vonultak hátra s november 14-én Romansnál az ezredhez bevonultak.

Zúszlómentés. Az 1809-ik év april 22-én Miklós Ferencz 3-ik huszár-ezredbeli tizedes három huszárral kiküldetett, hogy az Eggmühl melletti erdőknél tartózkodó ellenséget figyelje meg. Ütközben Miklós, az erdő egy tisztásán, 15 francia vadász által kísért fogoly-szállítmányt pillantott meg, melynél azonkívül még egy elfoglalt zászló is volt.

Amit a derék huszár a fogoly grancsárokért megtenni tán egy perczig habozott volna, azt rögtön elhatározta, midőn a zászlót megpillantotta. A négy huszár villámsebesen a szállítmány kíséretére rontott s a francia vadászokat rövid harc után megfutamítván, a zászlót s vele együtt a grancsárokat is megmentette.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

Kriegs-Chronik Österreich-Ungarns Militärischer Führer auf den Kriegschauplätzen der Monarchie. III. Theil. Der Südöstliche Kriegschauplatz in den Ländern der ungarischen Krone, in Dalmatien und Bosnien. Fortsetzung.

Ezen munka a Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs 1889-ik évi kötetéhez van mellékelve, s magában foglalja: *az Erdélyben lefolyt harczokat 1658-tól 1663-ig*; *I. Leopoldnak első háborúját a török ellen, (1661) 1663—1664*; *a főurak összeesküvését, 1670.* (Zrinyi-Frangepán fölkelése); *a kurucz háborút, 1672—1682*; *végül I. Leopoldnak a török ellen viselt második háborúját, 1683—1699.*

A krónika írója a többé-kevésbé ösmert régi s újabb köz-kézen forgó munkákon felül felhasználta a cs. és kir. házi, udvari és állami levéltár, valamint a cs. és kir. hadi levéltár adatait, minek folytán kritika nélkül írt munkája behatóbb részletességgel tárgyalja a hadműveleteket, mint nem különben a főbb harc- és ostrom-műveleteket.

Szerző a hadviselés methodismusából eredő hibákat — úgy véljük a hadvezérlés nimbusára való tekintettel — több esetben az élelem hiányának, az évszak előre haladott voltának, majd a hadi készületlenségnek, s egyéb más körülményeknek tulajdonítja. Ezen törekvése azonban, nézetünk szerint kevésbé sikerült, mert az előadott hadi események folyama a megokolásnak sok esetben ellent mond, s a gyakori mentegés szinte vádlója lesz a vezérlésnek.

Igy — hogy csupán két példát említsünk — 1661-ben Kemény Jánost az erdélyi fejedelmi trón elnyerésében Montecuccoli támogatta; kettőjük hadereje, melylyel *szeptember havában* Kolozsvárig nyomultak, 15000 emberből állott. A krónika írója szerint *a vezérek harczba elegendő nem merészelték az érszak előrehaladottsága, az élelmi szerek hiánya s*

vége azon ok miatt, hogy a szászok városai nagyobb részt meghódítottak a töröknek.

Montecuccoli tehát a császári hadakat kivezette Erdélyből s Szatmár, N.-Károly, Kálló városokban és másutt elhelyezte. Ennek következtében Erdély meghódított Apafynak.

E hadművelet s megokolása kapcsában önkénytelenül azon kérdés támad bennünk, hogy hát minek is ment akkor Erdélybe Montecuccoli ?

Kemény magára hagyatva, október havában s utóbb a reá következő év január havában nem habozott csupán 6000 emberével a harczot újból fölvenni, bár az előbb említett nehézségek s kedvezőtlen viszonyok fennállottak, s október, de még inkább január hava, szeptembernél bizonyára előrehaladottabb évszakba esik.

Ugyancsak 1664 május 26-án a nagyvezír 40,000 emberrel s 100 ágyúval Szigetvárhoz szállott s utóbb Zrinyivár alá vezette táborát.

Ennek ellenében Montecuccoli M.-Óvártól a Murához irányítá folyton szaporodó seregét, s a mennyiben a nagyvezír túlnyomó ereje ellen csatába bocsátkozni nem akart, a Mura torkolatától Kottoriig védőállást foglalt.

Zrinyivárat a török június 30-án elfoglalta. Montecuccoli ez alatt a francziák kivételével az összes segélyhadakat magához vonta. A hadműveletekkel elégedetlen Zrínyi Miklós ellenben saját hadi népét kivonta a császári seregből.

Időközben a török Z.-Egerszeg felé indult, hogy a Rábán átkelve, Bécs-Újhelyen át Bécsig nyomúljon.

Montecuccoli az élelem és lőtáp hiánya miatt akadályozva volt abban, hogy az ellent nyomon kövesse, tehát egy párhuzamos vonalon haladva, Stájert fődözte. Ezen czélból átkelt a Murán és a felső Rábán s a töröknek utóbbi folyón való átkelését megakadályozni iparkodott, mialatt serege 60,000 főre szaporodott.

Vége némi manővrozás s húza-vona után létrejött — bizonynyal Montecuccoli szándéka ellenére — ama nevezetes sz.-gotthardi csata, melyben az említett hadvezér 60,000 emberrel a Rába mögött állást foglalt s védő harczot vívott 40,000 török ellenében.

Midőn a török már visszanyomatott, Montecuccoli — kinek a válságos pillanatban mindég hiányzott valami a hadi szükségletből, hogy elhatározólag közbelépjen, — *a lőszer hiánya, a csapatok kimerültsége s a Rába folytonos áradása miatt a török üldözésében akadályozva volt.*

Így Küprili nagyvezír augusztus 2-től 5-ig a Rába túlsó partján korábbi állásában háborítlanul kipihenhetette a harcz fáradalmait.

Hogy a keresztyén hadseregnek nem volt elegendő lőszer, abban nem akarunk kételkedni, bár az üldözést a lovasság szállfegyverrel kezében tehette volna. Hogy a csapatok ki voltak merülve, az szintén természetes lehet.

Azonban a Rába áradása nézetünk szerint mentségül nem fogadható el; mert a hol a török sereg nagyobb része visszavonulás közben az áradás daczára átkelhetett, ott a győztes keresztyén hadsereg sem lehetett akadályozva abban, miszerint a futamlókat ugyanazon úton, vagy ha nem ott valamivel feljebb nyomban kövesse s a kivívott diadalt teljesen kizsákmányolja; mert hiszen a Rába Szt.-Gotthardnál — a krónika szerint — mindössze 12 lépés széles vala.

Az 1663—64-ik évi hadjárat Montecuccoli hadvezérkedésének azon ciklusát képezi, mely összeesik Zrínyi Miklós a költő és hadvezér hadműveleteivel.

Ebben a szerző — bár röviden ír — csupán a hadi események elbeszélése által világos képet nyújt a stratagemák theoretikus mesteréről, Montecuccoliról, ki a maga gondos methodismusában aggodalmasan számít, kitér és kerülget s irtózik az elhatározó kezdeményezéstől, melylyel az alkalmas pillanat gyöngéjét megragadva, döntőleg közbelepne.

Ezzel szemben Zrínyi Miklós vállalatainak egész láncolatában a pezsgő vérű, harczias, vállalkozó szellemű, gyakorlatias érzékkel megáldott vezért állítja szemünk elé . . .

Az 1687-ik hadjáratból kiemeljük az augusztus 12-én a harsányi hegynél vívott csatát, mely a krónika írója szerint némelyek által hibásan a második mohácsi csatának nevezetik.

Mint hogy az ellenséges felek — az ütközetet megkísértve, majd elkerülve — Eszék alól Baranyavárhoz, utóbb pedig N.-Harsányhoz vonultak, s a szövetséges keresztyén hadsereg — a Baranyavár felől érkező török ellenében a mohács siklói úttal párhuzamosan — harczfelállításának jobb szárnyát a harsányi hegy, balszárnyát pedig a mocsaras partok közt folyó Karasiczára támasztotta, s utóbb a csata ugyanezen harczállásban a harsányi hegy lábánál dőlt el, — véleményben csatlakozunk a krónika írójához, s helyesnek tartjuk a «harsányi» nem pedig a «mohácsi csata» elnevezést, — a mennyiben Mohács a csata színhelyéhez légvonalban körülbelől 25 kilométerre, ellenben Harsány tőszomszédságba esett.

A sors e véletlen játéka tehát csak annyiban mondható a mohácsi csata 161 év múltán bekövetkezett bosszuló nemezisének, hogy az utóbbi győzelem — mely azonban minden kiválósága daczára sem állott arány-

ban a magyar nemzet korábbi veszteségével — a mohácsi gyászos tér közelében folyt le.

I. Leopoldnak a török ellen viselt második háborúja — Lothringeni Károly herceg, a jeles hadvezér, s utóbb Badeni Lajos őrgróf alatt — a szebbnél-szebb diadalok egész láncolatát mutatja; ezekben az egykor hatalmas török hadsereg physikai és morális süllyedése, s viszont a keresztény hadak és hadvezérek magas értéke tárul elénk.

Ezúttal nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy némely harcsművellet kapcsában az ellenfelek veszteségének kimutatása szinte hihetetlen arányban van föltüntetve. Így például a krónika szerint 1689-ben Nisnél több mint 10,000 török hulla földte a csatatért, míg az elesett és megsebesült császáriak száma mindössze 300 főből állott.

Ezen arány — melynek kétes voltát a krónika írója nem érinti — szinte arra vezeti az olvasót, hogy a törökök se vágni, se lőni nem tudhattak; már pedig azt még is csak bajos volna elhinni.

Egyébként a krónika szerzője a török uralom alóli szabadulásunk hadi eseményeinek hadtörténelmi alapon történt megírásával figyelemre méltó munkát végzett. A hadvezérlet gyöngéi irányában kifejtett jóakarattól eltekintve, tárgyilagos modora, tömör és világos előadása, de mindenek fölött a hadi eseményeknek könnyű, áttekintést nyújtó, rendszeres csoportosítása által szintén elismerést érdemel.

A mű három külön részbe osztott melléklete a délkeleti háború színhelyét tünteti föl, és pedig a magyar korona tartományait, Dalmáciát és Boszniát, — 1 : 90,000 arányban.

Olchváry.

II. A MAGYAR HADTÖRTÉNETI IRODALOM REPERTORIUMA.

POLYTATÁS ÉS PÓTLÉK.

Vémetország ellen indított kalandok. (Pótlék.)

Kápolnai Istr., A 907-iki pozsonyi csata. (Katonai Közlöny. 1870. 27. és 28. sz.) *Ugyanaz, A 907. évi pozsonyi csatatér meghatározásáról.* (Századok. 1870. 18. old.)

Kurz Fr., Merkwürdige Schicksale der Stadt Lorch und der ungarischen Grenzfestung Ennsburg. (1808. 1de szól a 3. fej. «Die Ungarn».)

Koch-Sternfeld, Über die Kriegsgeschichte der Baiern (2. kiad. 1817.

I. fej. 911-ig. «A magyarok első betörései.» II. fej. 912-től [Arnulf-tól] 1600-ig).

Der Sieg der Ungarn über Ludwig das Kind bei Theben an der March. (Schels: Österr. Milit. Zeitg. 1822. 1. füz.) — Ide vonatkozik még egy cikk *Dévény várának* régi fekvéséről a Pester Lloyd 1885. október 24. számában.

A merseburgi csata emléke. (Századok. 1887. évf. 95. l.) — *Fouqué, Über den Sieg Heinrichs des Voglers über die Ungarn, erfochten bei Merseburg.* (Zeitschrift für Kriegskunde. 1835. 33. köt. 1. l.) — Egy a Drömling ingoványba esalt magyar csapat sorsáról l. *Kirchhoff* cikkét (a Literarisches Centralblatt-ban 1884. a 49. lapon).

Die Schlacht auf dem Lechfeld. (*Kausler*: Schlachten-Atlas. 1831. 2. füz.) — *Maurer*: *Marksteine der Gesch.* című művében is szentel a lechmezei csatának külön fejezetet.

Rödel, Bischof Udalrich von Augsburg und die Hunnenschlacht auf dem Lechfeld. (München, 1886.)

Hoffmann, Die Thore und Befestigungen Augsburgs vom X. Jahrdt. an. (Zeitschrift des histor. Vereins für Schwaben. XIII. 1887.) V. ehhez össze: *Göttinger*: *Reallexikon des deutschen Alterthums.* 2. kiad. 930. old.)

Holéczy Mihály, A magyarok Karinthiában (Althofen- és Bleiburg-nál. Tud. Gyűjtem. 1837. V. 89.)

Általános mű (folytatólag): *Stenzel, Gesch. d. Kriegsverfassung und des Kriegswesens in Deutschland.* (2. köt. 1855.) *Meynert*, *Kriegswesen d. Ung.* 15. l. — *Huber*, *Gesch. Österreichs*, I. (Riade: 15. l., Augsburg 17. l.)

A Franciaország (és Lotharingia) ellen intézett támadások.

Dussieux eml. műve (1888. 163. old.) megjelent először a Memoire de la société bibliophile historique, 1839. évfolyamában.

Szechy Mór, A magyarok első hadjáratai Európában és különösen Franciaországban cím alatt a fenti munkát kivonatossan ismerteti. (Lud. Akad. Közl. 1888. 6. füz. 460—473. l.)

Reimand, Les invasions de Sarrazins en France. (Paris 1836. — A 169. s köv. oldalon «sarrazins» alatt mindenütt magyarokat kell érteni.

Roesler eml. műve. (1888. 667. l.)

Benoit, Histoire politique de la ville de Toul. (1707. 301. s köv. l.)

Histoire eccles. et civile de Verdun. (Paris. 1745. 150. l.)
Digot, Histoire de Lorraine. I. (1856.)

Olaszország ellen irányzott kalandok.

Külön munka ezekről nem létezik. A nagyobb olasz történeti kézi könyvek egyébiránt valamennyien megemlékeznek röviden a magyarok támadásairól. A Velence elleni támadásról l. Dandolo, *Chronicon Venetum* cz. művét. (Muratori-nál. XII. 197.) A Róma elleni kalandról l. *Gregorovius* művét. *Gesch. der Stadt Rom im Mittelalter.* (II. köt.) Legtöbb hírt tartalmaznak a friauli és lombardiai kútfők. (Muratori-nál.) — Egy 900 v. 901-ben történt kalandra vonatkozik egy, a Történelmi Tárbán (1888. évf. 451. lapján) közölt oklevél. A Berengar elleni híres csatáról a Brenta mellékén l. *Salamon*: «A magyarok hadi története a vezérek korában» (a 131. lapon). Továbbá l. *Richter* Ferencz értekezését:
 Über die Einfälle der Ungarn in Italien und Carantianen. (*Hormayr*, Archiv für Geogr., Gesch. und Kriegskunst. 1825. XVI. köt. 1. l.)
Helfy Ignác, Magyar mező Olaszországban (Vasárnapi Ujság. 1860. 2. és 3. szám).

Schrajcz elleni kalandok.

Rövid híreket közölnek a történeti kézikönyvek. — Legfontosabb a szt.-galleni kaland, melyről érdekes jelentés maradt reánk.
 L. még: *Knauz* Nándor, A magyarok San Gallen-ban. (Magyar Sion. II. 1864. 442. l.) — *Svajczi magyarok.* (Egyetértés 1884. jan. 21., a napi hírek között).
 L. még *Fabre* értekezését a *Jahrbücher der Geschichtswissenschaft.* 1883. évi VI. kötetében. (III. szakasz. 205. oldal.)

A görög-keleti birodalom elleni támadások.

Hopf, Gfrörer, Hertzberg, Rambaud művei csak röviden emlékeznek meg e támadásokról. L. még: *Schels*, *Gesch. des südöstl. Europas unter der Herrschaft der Griechen und Römer.* 1827. (II. köt. I. rész, 5. fej.).

A magyar hadtörténeti repertoriumot összeállította:

Dr. Mangold Lajos.